

AĞIZ ARAŞTIRMASI İNCELEMELERİMİZDE YAYGINLAŞMIŞ YANLIŞLIKLAR

(1): “bu+ra” mı, “bu ara” mı?

Gürer GÜLSEVİN*

Daha önceleri batılı bilim adamlarınca yapılmakta olan Türkçenin ağız araştırmaları, özellikle 1940 yılından sonra ağırlıklı olarak Türklerin çalışma konusu olmuştur. O zamanlardan beri pek çok üniversitede lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde tezlere konu olmuş, doçentlik ve profesörlük çalışmaları yapılmıştır. Her geçen gün mahalli ağızların kaybolduğu, edebi yazı dilinin etkisi altında kaldığı düşünülürse, ağız araştırmalarının yapılmasındaki acilliğinin önemi ortaya çıkar. Beş yıl önce derlenen bir metnin aynı bölgede tekrar derlenemeyeceği, bugün yapılmayan derlemelerin on yıl sonra yapılamayacağı gibi gerçekler, ağız araştırmalarının vakit geçirmeden yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışmalar metin derleme, dil özelliklerinin (ses, şekil) belirlenmesi ve söz varlığının ortaya konulması şeklinde ana bölümlerden oluşmaktadır. Elbette bu yayımların bilime getirdiği katkı da, derleyicilerin ve gramerini hazırlayanların bilgi ve becerilerine göre değişmektedir. Hepsinin de son derece önemli olduğuna hiç kuşku olmayan bu çalışmalarda, araştırmacılara göre değişen bazı eksiklikler ve yanlışlıklar bulunabilmektedir.

Biz burada başladığımız dizi makalelerimizde, araştırmacıların o çalışmaya özgü yanlışlıklarını değil de, daha ziyade her çalışmaya yansıyan, yaygınlaşmış ortak yanlışlıklar üzerinde duracağız. Bu tür yanlışlıklar, vaktinde bir kere yapılmış ve daha sonra birçok araştırmacı tarafından kontrol edilmeden tekrarlanmış yanlışlıklar tarzındadır. Hatta, o yanlışlıklar Türkoloji araştırmacıları tarafından düzeltilmiş olsa bile, yapılan yayımlarda göz ardı edildiği, unutulduğu, görmezden gelindiği olmaktadır. İşte bu makaleler dizisinde, ağız araştırmaları yayımlarımızda yaygınlaşmış yanlışlarımızı gruplar halinde tartışmayı ve bundan sonraki yayımlarda düşünülmesini sağlamayı amaçladık. Amacımız kişileri, araştırmacıları eleştirmek değil, hemen hepimizin ortaklaşa yaptığı yaygınlaşmış yanlışlarımıza işaret etmektir.

“b u + r a > b u r a” mı?

“b u a r a > b u r a” mı?

Türkçede kullandığımız “bura, şura, ora” kelimelerinin yapısı hakkında ağız araştırmalarının çoğunda, yaygınlaşmış olarak “bu+ra” (“bu” işaret zamiri üzerine “+rA” yön gösterme durumu eki getirilmiş) çözümlemesini bulmaktayız.

- “Yön Gösterme Hali Eki: -arı, -ari, -eri; -ra: Diyarbakır ağzında yön gösterme hali ekleri kalıplaşmış örneklerde görülür: **bura**” (Diyarbakır: 37)¹
- “-ra/-re, -rı/-ri yön hali ekindeki ünlüler düşerken önceki hecenin ünlüsü uzar: **nēdese** < **nerede ise**, ... **ōrda** < **orada** ...” (Edirne: 20)²; “Yön hali eki -ra/-re’nin ünlüsünün düşmesi: **burdan** < **buradan**” (Edirne: 36)³
- “o, bu, ne zamirlerine -ra /-re yön eklerinin getirilmesiyle kurulan bu zarflar, söz konusu eklerin işlevliklerini yitirerek bağlı oldukları kuruluşlar bünyesinde

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ M. Ertan, Diyarbakır Ağızı, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 37

² E. Kalay, Edirne İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 20

³ E. Kalay, Edirne İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 36

taşılaşmaları sonucunda, bugün ancak öbür isim hal eklerini almak suretiyle kullanılabilir. -ra /-re yön ekleri, ele aldığımız ağız yöresi çerçevesinde de bugün için işlekliklerini yitirmiş durumdadır.” (Rize: 5. 26)⁴

- “Yön gösterme hali: **-ra, -re**: Bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak kullanılır: **bura, nére, şura, ura** ...” (Ordu: 106)⁵
- “Yön Gösterme Eki: +ArI, +rA (Directive): ... +rA: **ara, oranın, bura, oralıhta** ...” (Urfa: 80)⁶

Oysa, çok eskilerden beri, “**bura**” sözünün “**bu**” ve “**ara**” kelimelerinin kaynaşması sonucu meydana gelmiş birleşik yapı olduğu söylenmektedir.⁷ Hatta, yukarıda açıklamaları nakledilen pek çok ağız çalışmasının atıfta bulunduğu, örnek aldığı *Kütahya Yöresi ve Ağızları* adlı eserde de kelime doğru olarak “**bu ara**” şeklinde gösterilmiştir.⁸

Peki o halde bu yanlış izah (**bu+ra**) ilk olarak hangi yayında önerilmiştir? Ya da böyle bir öneri var mıdır? Eskiden beri “**bura < bu ara**” olarak bilinen gelişmenin dışında, bu sözün ilk olarak kim tarafından “**bu+ra**” şeklinde açıklandığını, hangi mantık ve kanıtla bunun savunulduğunu tespit edemedik. Ancak, hem ağız yayımlarında, hem de tarihi metin çalışmalarında bu yanlışlığa yaygın bir şekilde düşüldüğünü gördük.

Yayımlarda görülen iki ayrı açıklamadan (“**bu+ra**” / “**bu ara**”) bizce doğru olanı “**bu ara**” şeklidir. İkinci unsur olan “**ara**” sözü, tarihi ve yaşayan lehçelerimizde ‘*yer, orun*’ anlamında kullanılan kelimedir. Bizi bu tercihe yönelten nedenler şunlardır:

1. Kelime, tarihi dönemlerde zaten “**bu ara**” şeklinde kaydedilmiştir.

- *bu nazmı bu arada hatm ideliüm / ki bundan sonra ‘azm-i Mekke ideliüm* (Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerife, 64a.)⁹
 - *eger bu arada turursam bu ilanula neyleyem?* (Marzuban-nâme, 56b. 2)¹⁰
 - *eger sen bu aradan uş gidesin / ne bilem garîblıkda kim nidesin* (Süheyl ü Nevbahar, 765)¹¹
 - *Kanlı Koca bu arada soylamış* (D. Korkut Drs. 89b. 8-9)¹²
 - *‘Eceliñ mi geldi? bu aralarda neylersin?’ dedi.* (D. Korkut Drs. 43b. 6-8)¹³
 - *bu arada, bu aradan, bu araya* (pek çok örnek, bk. Tarama Sözlüğü, C. I, TDK Yayınları, Ankara 1963: 670-671)¹⁴
- Yine tarihi metinlerde geçen “ol ara” şekilleri, kelimenin yapısını açıkça göstermektedir:
- *meger, sultanum, oğlan ol arada yıkılmışıdı.* (D. Korkut Drs. 15a. 8)¹⁵

⁴ T. Günay, Rize İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 26

⁵ N. Demir, Ordu İli ve Yöresi Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 2001, s. 106

⁶ S. Özçelik, Urfa Merkez Ağızı, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 80

⁷ Jean Deny, gramerinde: “*bura, şura, ora, nere*: Bu kelimeler, *ekleşik (juxtaposé)*lerden ibaret olup birinci unsuru işaretlik ve sorumluk (*şu, bu, o, ne*) zamirleri ve ikinci unsuru *ara* ‘*interstice, intervalle*’ kelimesidir.” (Bk. J. Deny, çeviren: Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, İstanbul 1941: 240).

⁸ Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 1988: 90-91.

⁹ H. Mazioğlu, Ahmet Fakih, *Kitabu Evsâfi Mesâcidi’ş-Şerife*, TDK, Ankara 1974

¹⁰ Z. Korkmaz, Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım) DTCF, Yay. Ankara 1973

¹¹ C. Dilçin, Mes’ud bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahar, *İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991

¹² M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sözlük), İstanbul 1986, Ebru Yayınları (3. basım)

¹³ M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sözlük), İstanbul 1986, Ebru Yayınları (3. basım)

¹⁴ Türk Dil Kurumu, Tarama Sözlüğü, C I, TDK Yayınları, Ankara 1963

¹⁵ M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sözlük), İstanbul 1986, Ebru Yayınları (3. basım)

2. “**bu**” zamiri ve “**+rA**” yön gösterme durumu ekinin birleşerek “**bura**” yapısını oluşturması, Türk dilinin kurallarına uymamaktadır. Bilindiği gibi, Türk dilinde kişi zamirlerinin sonunda bir “**n**” ünsüzü görülür (**ben / sen**). Kaynaştırma sesi olmadığı açık olarak anlaşılan bu “**n**” hakkında, son yıllarda epeyi yayım yapılmıştır¹⁶. Zamir n’si denilen bu ses, işaret zamirlerinin çekimsiz hallerinde ortadan kalkmıştır (**bu / şu / o**). Ancak, işaret zamirlerinin ek aldığı durumlarda, ister ünlü ile başlayan ek getirilsin (*bu+n+a, bu+n+u; şu+n+a, şu+n+u*), isterse ünsüz ile başlayan bir ek getirilsin (*bu+n+dan, bu+n+da, bu+n+lar; şu+n+dan, şu+n+da, şu+n+lar*) bu “**n**” sesi tekrar ortaya çıkar. Ek alma durumunda ortaya çıkan bu “**n**”lerin durumu o kadar kesindir ki, “**bu+dur**” yapısında ortaya çıkmayışı, dil mantığının “**+DİR**” morfeminin bir ek olmayıp müstakil bir kelimedenden (< **durur < tur-ur**) eklediğini bilmesinden dolayıcıdır. Yani, “**bu**” zamiri ek alınca (ister ünlü ile başlasın ister ünsüz ile) araya “zamir n’si” muhakkak girmekte (*bu+n+a, bu+n+dan, bu+n+lar*), arkasına eklenen morfem ek değil de birleşmiş/kaynaşmış bir kelime ise ortaya çıkmamaktadır (*bu+dur*). İşte, bu yüzden, “**bura**” kelimesi “**bu+ra**” şeklinde yön gösterme ekinin getirilmesi olarak açıklanamaz. Çünkü eğer, “**bu**” zamirine bir ek (yani yön gösterme eki) getirilmiş olsa idi, “**bu+n+ra**” diye bir şekil beklenirdi. Oysa, hiçbir tarihi metinde “**bunra, şunra**” şekillerine rastlanmamaktadır. Aksine, tarihi metinlerde de “**bu ara**” şekli ile karşılaşırız (bk. 1. madde).

3. Anadolu Oğuzcasındaki “**bura**” kelimesinin yaşayan diğer Türk diyalektlerindeki karşılıkları da “**bu ara**” açıklamasının doğruluğunu gösterir. Bizde “**ara**” ile kurulan bu birleşik yapı, diğer lehçelerimizde “**yer (yir, cer, jer)**” ve “**orun (urun)**” kelimeleriyle kurulmuştur:

Başkurt Türkçesi	:	bıl urım, uşo urım;
Kazak Türkçesi	:	bul jer;
Kırgız Türkçesi	:	bul cer;
Özbek Türkçesi	:	bu yer;
Tatar Türkçesi	:	bu urım (cir), şuşı urım (cir);
Türkmen Türkçesi	:	bū yer;
Uygur Türkçesi	:	bu yār ¹⁷

SONUÇ

“**bu**” ve “**ara**” kelimelerinin kaynaşmış şeklinden ibaret olan “**bura**” sözünün ağız araştırması yayımlarının birçoğunda “**bu+ra**” tarzında açıklanması, yaygınlaşmış bir yanlışın kontrol edilmeden tekrarlanmasından ibarettir. Bu kelime, Oğuz grubu diyalektlerinde kullanılmakta olup, diğer lehçelerde “*bu yer/cer/jer*” ve “*bu urın*” gibi şekiller kullanılmaktadır.

¹⁶ Bergamalı Kadri -yayınlayan B. Atalay-, *Müyesiretü'l 'Ulûm, Tıpkıbasım, Çeviriyazılı Metin ve Dizin*, TDK İstanbul 1946, s. 47. Daha sonra, özellikle Türkiye'deki araştırmacıların yararlanabileceği şu araştırmalar yayınlanmıştır: O. N. Tuna, *Türk Dilbilgisi (Fonetik, Morfoloji)*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi TDE Bölümü Ders Notları: 3. Malatya 1986, s. 21-23; T. Tekin, “Üçüncü Kişi